

İNSAN DAVRANIŞLARININ EKOLOJİK SİSTEME ETKİLERİNİN ÇEVRE PSİKOLOJİSİYLE ÖRTÜŞTÜRÜLMESİ

Suavi TUNCAY*

ÖZET

İnsan ve Çevre Üzerinde giderek artan çalışmalar,insan davranışları temeline yönelmekte;insanın ekolojik sisteme etkileri de çok yönlü tartışılmaktadır. Aslında,insan davranışlarının çevre psikolojisi ile örtüşürülmesi,ileri sürülecek varsayımların oturtulması gereken bir temel olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise;insanın çevre psikolojisi kavramını nasıl algıladığı ve çevre bilincinin davranış örüntülerine dönüştürülebilmesi konusudur.Bu çalışmada birey,çevre ve davranış arasındaki ilişkiler ele alınmakta,insan davranışlarının çevre psikolojisiyle örtüşürülebilmesi irdelenmektedir.

ABSTRACT

The rapidly increasing studies about human and ecology has been focusing onthe base of Human behaviour and also the effect of human being on the ecological psychology with human behaviours is encountered as a base of further advancement in theory. Another important point that should be considered is the conceptual point of view of the individual for the ecological psychology and the deal of transforming ecological consciousness into behaviour paterus in this study the relations between the individual,ecology and behaviour are brought up and matching of Human behaviours with ecological psychology is considered.

GİRİŞ

İnsanın tanımı onu diğer canlı türlerinden ayırır. İnsan, memeli canlılardan olup, iki elini kullanabilmekte ve iki ayağı üstünde dolaşabilmektedir. Bilinçli bir hareket yeteneği olan, aralarında dil ve sembollerle sözlü olarak anlaşabilen, aklını ve düşünme yeteneğini kullanabilen en gelişmiş canlı türü olan insan, antropolojinin –insanbilimi- ilgi alanına girmektedir. Demek ki insanı bilinçli hareket yeteneği ile düşünme yeteneği değerleri ve inançları ile ahlak temelli örüntüleri ve çevresel alanlarla örtüşen motifleri onu yani insanı diğer canlılardan ayırmaktadır. Diğer canlıların içgüdüsel sürü biçiminde yaşamalarına karşın insan; konuşma yeteneği ile birbiriyle anlaşabilmekte, şahsiyetine bağlı olarak diğerleriyle kurulan iletişim ve etkileşimi sonucu sosyal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası insan, sosyalleşme süreci içinde kazandığı tüm bilgi ve yetenekleriyle, bir türün kapsamı içine girmekte; toplumsal gruplar, kümeler ve kurumlarla geliştirilen iletişim ve etkileşim sonucu somut bir varlık olarak “birey” olgusuna ulaşmaktadır. Bu olgu aynı zamanda insanın sistemli bir bütün olduğuna da işaret etmektedir.

* E.Ü. Çevre Sorunları Araştırma Merkezi, Proje Koordinatörü.

Tek başına bir anlam ifade etmeyen, fakat bir araya geldikleri zaman birlikte ve uyum içinde çalışarak belirli etkinlikleri yerine getiren parçalar bütünü biçiminde tanımlanan sisteme en uygun ve canlı bir örnek insanı verebiliriz. Bu bağlamda insan en mükemmel sistemdir ve onun çevresiyle birlikte irdelenmesi gerekiyor.

DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ AÇISINDAN BİREY VE ÇEVRESİ

Bilindiği gibi davranış bilimleri yeni gelişmekte olan, giderek önemini artıran bir bilim dalıdır. İnsan ve toplum hayatının her evresiyle ilgili bir süreci kapsamaktadır. Davranış bilimlerini betimleyen, aslında insan davranışlarının temel kaynakları bize insanların ve onların bize yaptıklarının nedenlerini açıklamaktadır. Bütün bunların neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir; zira bu husus bir yandan insanın kendisini diğer yandan da çevrelerindeki ilişkileri ifade etmektedir. İnsan ve onun davranışlarını inceleyebilmek için öncelikle insanın kendi sisteminin analizi gereklidir. İnsan sisteminin parçalarına organ denilmektedir. Organlar sistem içinde birlikte ve uyum içinde çalışmaktadır. Her organ sistem içinde bir anlam ifade eder. Organların görevi insan sistemini sağlıklı yaşatmak olduğuna göre; her organın sistem içinde büyük bir önemi vardır. Aynı zamanda bu organlardan oluşan insanın ana sisteminin bir de alt sistemleri vardır ki (dolaşım, boşaltım, solunum, iskelet, kas, üreme, iç salgı gibi) bu alt sistemler arasında etkileşim, bağlantı ve uyumlu çalışma söz konusudur. İşte bu bağlantıyı sinir sistemi sağlamaktadır. (Cinemre, 1999, s. 54).

İnsanın kendi sisteminin diğer bir yönü de beden ve ruhtan meydana gelen bir organizma olan insanın psikolojik boyutudur. Aslında insan davranışlarının nedenlerini anlayabilmek için, psikolojik birey tanımına da göz atmamız gerekir. İnsan topluluklarını oluşturan, insanların bedensel benzerliklerini taşımakla birlikte; kendisine özgü ruhsal-psikolojik ayırıcı özellikleri bulunan birey olgusunun imgesel boyutu onun zihinsel süreçleriyle de ilgilidir.

“Sinir sistemimiz, duyu organlarımız, kaslarımız ve salgı bezlerimiz, içinde bulunduğumuz ortamın farkında olmamızı ve bu ortama uyumlu olmamızı sağlar. Olayları algılayışımız duyu organlarımızın uyarınları keşfetmesine ve beynimizin bu duylardan gelen bilgiyi yorumlamasına bağlıdır” (Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Simith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema, 1999, s.39). Fakat organizmanın bir davranışta bulunabilmesi için gerek kendi sisteminin içinden, gerekse dışarıdan uyarılması gerekir. Duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan motifler içermesi onun imajı veya hayal dünyasıyla da ilgilidir. İnsanın bilincinde bilinen nesne ve olaylar öncelikle bireyin algısal ürün yetenekleriyle örtüşürülmesini gerekli kılar. İşte bireyin-kişinin beş duyu organı ve sezgilerinin yardımı ile; her hangi bir nesne, olay, olgu, sözcük, kavram vb.

uyarıcının kişinin düşünsel yapısında belirlenmesi, anlaşılması, tanınması ve tanımlanması, yorumlanması anlamına gelen algılama boyutu insan davranışlarının odak noktası olur (Usal-Kuşluvan, 2000, s. 40). Bir başka deyişle davranışçı yaklaşım perspektifinden baktığımızda “davranış, kişisel ve çevresel değişkenler arasındaki sürekli bir etkileşimin sonucudur. Çevresel koşullar; öğrenme yoluyla davranışı biçimlendirir; kişinin davranışı da çevreyi biçimlendirir. Kişiler ve durumlar birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler.” (Atkinson, Smith, Bem, Hoeksema, age, s. 467).

Bir organizmanın tümüyle yaşantısını ilgilendiren ve geniş kapsamlı bir kavram olan davranış deyimi, aslında bir eylemi, bir hareketi ve bir tepkiyi çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda davranış kavramı organizmanın “içten ve dıştan gelen belirli uyarıcılara karşı oluşturduğu, ya da gösterdiği tepkidir”. Bu hususu iki aşamada ele alabiliriz. Birincisi, uyarıcının fonksiyonel sonucu birden bire değil, bir süreç içinde belirebilir. Bu durumda tepki, uyarıcının etki etmede gösterdiği gücüyle orantılıdır. Yani, tepki organizmaya verdiği şiddetle ölçülür. Böyle durumlarda organizmanın dışından ve çok sayıdaki uyarıcı kaynaklardan ileri gelen uyarıcılar söz konusu değildir. Bu tamamen içsel özelliklere yani algısal yönü olan zihinsel yeteneklere ve duygusal-psikolojik mekanizmalara bağlıdır. Örneğin, bir babanın çocuğunu her zamanki ses tonundan bir doz artırarak azarlaması-uyarması belki çocuk üzerinde ani bir tepki doğurmaz. Ancak çocuk diğer bir odaya geçerek ya da ortam değiştirerek hatta yemeğe gelmeyerek bir tepkisel eylem süreci başlatabilir. Çocuğun kızgınlığı ya da üzüntüsü ortadan kalktığında tepkisel davranışı normale döner. Buna insanın denge sistemi diyoruz.

İkincisi ise bireyin ani olarak gösterdiği tepki bedensel ve kişisel özellikleriyle ilgilidir. Dışarıdan gelen uyarıcının şiddeti yine gösterilen tepkinin gücünü belirler. Örneğin, şaka yapan bir arkadaşın el hareketiyle verilen tepki farklı olabilir. Üzerine su atılan bir kişi bu harekete bazen gülmeye geçebilir. Kişinin özelliğine göre bazen de ağır bir tepki gösterilerek farklı bir davranış sergileyebilir.

Öyleyse “Organizmanın bedensel ve zihinsel yetenekleri, kişisel özellikleri ve duygusal mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirdiği çok sayıdaki fiil ve eylemler ile çeşitli sözlü ve sözsüz mesajlar taşıyan bedensel hareketler gibi olgu ve durumların tamamı, davranışları meydana getiren tepkiler topluluğudur.”(Özkalp, 1998, s.13).

Bu bağlamda davranış deyiminin kapsamına giren insan faaliyetleri, hareketleri ve tepkilerinin çok çeşitli olduğunu belirtebiliriz. Bunların aynı zamanda “gözlenebilen, kaydedilebilen ve ölçülebilen etkinlikler ve ilişkiler sistemini oluşturduğu”nu davranış tanımının içinde görmekteyiz.

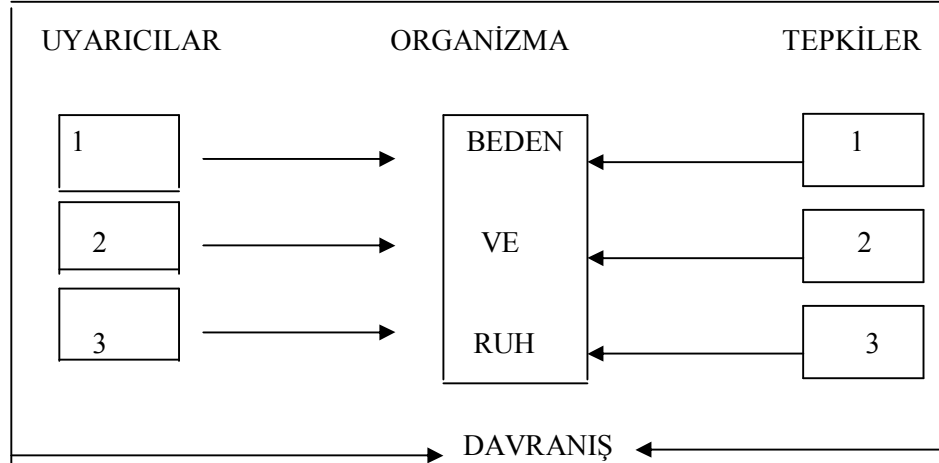
İnsan davranışlarının ön koşullarına ve hazırlayıcılarına “uyarıcılar” denilmektedir. İnsan bedeni (vücudu) ve ruhunda oluşan organizmada görülen

her türlü değişikliğe de “tepkiler” adı verilmektedir. Şu halde davranış olgusunun “Uyarıcı-Organizma-Tepki” arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimlerin bir sonucu olduğu asla unutulmamalıdır. (Özkalp, 1998, s. 14).

Karmaşık bir mükemmel sistem olan, beden ve ruhan oluşmuş insanı (organizmayı) ve onu uyaranları tek tek açıklamamızda yarar vardır. Adler, hareketli canlı varlıklarda insanın ruhsal yaşamı ile ilgili önemli öngörülerde bulunmuştur. Bu bağlamda ruh, devinim (hareket) özgürlüğü ile ilişkilendirilmekte; ona duygu ve düşünceler, mantık, özgür bir talep ve bunlardan yararlanabilme, bir bellek oluşturarak ve görüp sezme gücüne ait yetenekler olarak ifade edilmektedir. Kısacası “ruhsal” yaşamın oluşumu devinime bağlıdır ve ruhsal yeteneklerin gelişimi organizmanın hareket(devinim) özgürlüğünü gerektirir (Adler, 1997, s. 30-34).

Bunu bir şekilde gösterecek olursak davranış kavramını daha iyi anlayabiliriz.

Şekil : 1 Uyarıcılar-Organizmalar-Tepkiler Arasındaki Davranışsal İlişkiler

Kaynak : Dr. Suavi TUNCAY, bu çalışma için geliştirildi, 2001.

Uyarıcılar ve Organizma: İnsanın kendi iç alemi (beden ve ruhu) yani kendi sistemi ile dış çevresinden (evreninden) kaynaklanan; gözlenebilen, kaydedilebilen ve ölçülebilen sayısız uyarıcılar bulunmaktadır. Bunlar duyu hücrelerinden oluşan çeşitli duyu alıcıları (görme, işitme, dokunma, koklama ve tat alma) ve sezgileri yardımı –katkısı- ile insan beyni dediğimiz zihne ulaştırılır. Böylece insanın beyin dahil, kas iskelet ve eklemlerinde yani organizmanın tümünde bir takım değişiklikler yani tepkiler zinciri ortaya çıkar. Ruhun işlevini bu açıdan analiz edersek, doğuştan gelen bir yeteneğin gelişimini

görmekteyiz. Adler'in ifadesiyle bu "öyle bir yetenek ki, görevi, organizmanın durumu bir saldırıyı mı, yoksa kendini güven altına almayı mı amaçlıyor, buna göre bir saldırı, bir savunma ya da koruma mekanizması" oluşturmakta (Adler, 1997, s. 34); davranış örüntülerimiz ilgili kavramlara ait sembolleri, dili ve motifleri içeren reflekslerle şekillenmektedir. Her nesne, olay ve olgunun özelliğine, sıklığına, yoğunluğuna ve şiddetine göre her bir alıcı organ, duyuşal verileri farklı algıladığından; farklı farklı düşünce ve duyguyu içeren tutum ve davranışlar üretmekte; psikolojik süreçler alt çevrelerden oluşan çevreler toplamını doğrudan etkilemektedir. Alt çevreler grup oluşum süreci içinde formel ya da informal yapılardan oluşmakta; daha üst düzeyde kurumsal olgularla, çevreler toplamını yani örgütlü toplumun temeli olmaktadır. (Usal-Kuşluyan, 2000, s. 36-37-40 vd; Eroğlu, 1998, s.14).

Kamu personel yönetiminin evrimi içinde gelişen davranışsal yaklaşımlarda "birer toplumsal sistem olan örgütler, çatışma, birlik, karşılıklı etkileşme gibi öğeleri içerirler". Kısacası "örgütlerin nasıl işlediğini anlamak için insan davranışlarına ilişkin etmenleri tümüyle ele almak gerekir". (Canman, 1995, s.14). Bu bağlamda bireyin mahremiyet alanı dışında kalan kamuya ait yada bireylerin çeşitli gerekçelerle oluşturdukları kurum ve kuruluşlarda sergileyecekleri davranış örüntülerini belirleyen sınırlayan veya pekiştiren boyutu ile kamusal bilincin oluşumuna katkıda bulunurlar.

Örgütlü toplumun temelinde yine insan-birey vardır. Birey ile birey, birey ile grup ve birey ile toplum arasındaki iletişim ve etkileşim siberetik-dönüşümlü olarak gündeme gelmektedir. Durkheim'a göre insan, "maddi olan ve ruhsal olanın, yani beden ve ruhun birlikteliğidir. Toplum ise, Durkheim tarafından, bireylerin bilincinin çerçevesini atan bir bütünlük olarak değerlendirilir. Bu çerçevede, kolektif bilinç ise psişik -zihinsel yeteneklerin psikolojik olay ve olgularla temellendirilmesine ilişkin süreçler- yaşamın en üst biçimi ve bilincin bilinci olarak ortaya konmuştur. Toplum, hem tüm bireylerin üstünde yer alan ve tüm sınıfları kapsayan bir sınıf, hem de tüm ahlaki-etik ve fiziksel kuvvetlerin en güçlü bileşenidir (Işık,1998, s. 153). Bedenin öne çıkması ile ego tatmini ve aşarı bireycilik arasındaki bağlamı analiz edebilmemiz için öncelikle insanın incelenmesi daha sonra çevresel alanlarla ilişkilendirilmesi gerekiyor. Bu paradigmadan baktığımızda bireyin duyu organları ya da diğer alıcı hücreler tarafından derlenen veriler, organizmanın sinir sistemince sinirsel enerjiye dönüştürülmektedir. Bu aynı zamanda zihinde oluşturulan bir takım psikolojik işlemlerden sonra "algısal ürünler" biçimine dönüşür. İşte bu açıdan toplumsal ilişki ve etkileşimin temelinde algılama kavramı büyük önem taşır. Zira algılama "insan beyninin, alıcı hücrelerinin topladığı verileri bireyin içinde bulunduğu gereksinimleri, amaçları, beklentileri, geçmiş yaşantıları ve diğer sosyo-kültürel etkenleri de değerlendirip irdeleyerek ve yorumlayarak seçme ve örgütleme işlemlerine

komut verme ve kabullenme olgusu” (Cüceloğlu, 1995, s. 103, 104, 118) olarak çevre ve toplum psikolojisini de ilgilendirmektedir.

Tepkiler ve Organizma: Beden ve ruhtan oluşan insan organizmasının gerek içsel, gerekse çevresel dış çevreler toplamından yani bu ortamlardan kaynaklanan uyarıcıların çeşitlerine ve şiddetlerine göre; bedensel ve ruhsal değişim sonucu tepkiler, yani tutum ve davranışlar oluşmaktadır. Bu iki kavram genellikle bir arada kullanılsa da davranış, tutumun sadece bir ögesidir. Tepki ani bir refleks gibi görülse de onun bir hareket boyutu taşıyabilmesi için düşünce ve duygu içeren ritimleri olmalıdır. Bunun düzenli biçimi düşünce ağırlıklı tutum ve refleksif biçimi de davranıştır. Algısal ürünler düşünce sembollerini taşıyorsa; belli bir olay ve olgu karşısında pozitif tutumlar yapıcı ve bütünleştirici rol oynar. Bunlar benzeşim kavramlarıyla örtüşürler. Şayet duygu sembollerini taşıyorsa davranış merdivenleri söz konusudur. Kişi bazen düzenli tek tek merdivenleri çıkar, bazen de ikili bir tercihte bulunabilir. Yani davranışlarımızın nedenlerinin gerekçelendirilmesi zorlaşabilir. Oysa örgütlenmiş çevrelerde kurumsal davranış motifleri, kolektif bilinçle yakından ilgilidir. Aslında bu tanımın psikolojik temelden kurtarılarak sosyolojik boyutla ilişkilendirilmesi bizi kamusal bilinç kavramına götürmektedir.

Kamusal bilinç kavramında, tutumlarımızın büyük bir değeri vardır. Güvenç tutumu şu şekilde tanımlamaktadır. Tutum; “Bir bireye mal edilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir”. (Usal-Kuşluvan, 2000, s. 125).

Tanımda görüldüğü gibi davranışları oluşturan eğilim, tutum kavramının içeriğinde saklıdır. Davranış aynı zamanda tepki ile ifade edilmektedir. Tepkilerin konuşma, yürüme, oturup-kalkma, yatma, ağlama, gülme, sinirlenme, öfkelenme, atlama, koşma vb. gibi gözlenebilen tepkiler; utanma, kıskanma, yüz kızarması, kaş çatma, yüz çevirme, boyun bükme, ağrı ve sancı çekme, çaresizlik, uyuklama, stres ya da sevinme gibi kapalı tepkiler de olabilir. Kapalı tepkiler, açık bir eylemi gerektirmeyen, yani hareket yapmadan bireyin iç yaşantısı ve ruhsal-psikolojik boyutu ile ilgili duygu ve tavırlardır. Bunlar da dolaylı olarak gözlenebilen tepkilerdir. Bu tepkiler ancak bu alanda çalışan uzman bilim adamlarınca yorumlanabilir. Ayrıca bunlar psiko-teknik cihazlarla, ya da tıbbi cihazlarla ölçülebilirler. Uyarıcılar, duyu organları ve alıcı hücreler tarafından toplanarak sinir sistemine iletilirler. Tepki organlarımız olan ayak, kol, ağız ve göz gibi uzuvlarımız; davranışlarımızın biçim ve derecesinin boyutlarını açığa çıkaran eylemleri düzenli şekilde, yönlendirip somutlaştırırlar. (Eroğlu,1998, s. 16-17). Kısacası, bireyler yetenek, bilgi ve ahlak temelli kişisel özelliklerine, değerler ve inançlarına bağlı olarak, çok sayıda çevresel motifleri içeren davranış gerçekleştirirler. Ancak bunlar davranış düzlemi biçiminde tanımlanan bir sosyal grup içerisinde istenen ve beklenen davranışlar örgüsünden oluşan etkileşim alanlarıdır. Toplumun bireye karşı belirli bir vaziyet alışımı kişinin fiziki yapısı belirlediği gibi , zeka ve

yeteneklerini de etkiler, “toplumun kişiye karşı davranışlarında tayin edici rol oynar, kişinin, toplumun bu yönelişine karşı tepki ve davranışlarını belirler. Böylece etki ve tepki halinde, kişi- toplum ilişkileri kendi özel kuralları – davranış düzlemi- içinde sürer gider”. (Altınköprü, 1999,s.23-24) Bu süreç toplumda şahsiyet olgusunu gündeme getirir. Zira şahsiyet, “kişide, yapıların, davranış biçimlerinin, ilgi ve eğilimlerin, yetenek, kabiliyet ve yönelişlerin karakteristik bütünleşmesidir.”. (Altınköprü, 1999, s.19) Bu bağlamda, ilgiler-değerler-sosyal tutumlar da şahsiyeti belirler.

“Kişide oluşan değerler, sosyal tutumlar, o kişinin içinde yaşadığı toplumda biçim alır ve onun şahsiyetinde kendini gösterir. Değerler ve tutumlar, kişinin içinde yaşadığı toplumda yoğrulup biçim kazandığına göre, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişmeler göstermesi doğaldır” (Altınköprü, 1999, s. 25). Ancak kültürlerin çeşitliliğine karşın bazı ortak etkilerin, örneğin ahlak temelli örüntülerin her kültürden insanı benzer biçimde etkilediğini belirtebiliriz.

Bunlar, “ulusal boyutlarda algılanan standartların küresel bir olguya dönüşmesi ile hızla artan, iletişim ve bilgi teknolojisi neredeyse bilgi ötesi bir topluma doğru insanı ve üretim faktörlerini hazırlarken çevresel etkileşim ve davranış reflekslerinden” ahlak temelli düşünce ve kurgulamalardan daha fazla söz etmemizi gerektiriyor. (Tuncay, 2000b, s. 247). Bu bağlamda “Her sosyal yapı, sistem kavramı içerisinde ele alınacak olursa, birçok alt sosyal sistemlerden, her alt sosyal sistemde, kendini oluşturan davranış düzleminden” oluşmaktadır (Eroğlu,1998, s. 71-72).

Ayrıca iç salgı sistemi içinde salgıların yol açtığı tepkiler, türlerine ve gittikleri yere göre değişmektedir. Bunlardan en önemlilerinden birisi böbrek üstü bezi olup, adrenal salgısı insanın dış çevreden gelen ani etki ve tehlikelere karşı kendisini korumasını ve savunmasını sağlamaktadır. (Cinemre, 1999, s. 57) Diğer bir deyişle burada “sempatik sistem, parasempatik sistemin depolandığı enerji sözkonusudur. Bu enerji canlılığı, haberdarlığı, uyanıklığı, eylemi ve hareketi sürdürebilmek için kullanılır.” (Göksu,2000, s. 13). Kısacası, “beden ve ruhtan oluşan insanın zihinsel süreçleri algılama motiflerine uygun olarak refleksif davranışlara komutlar vermektedir. Bu bağlamda kurulan iletişim ve etkileşim dil ve sembollerle tanımlanmakta; psikolojik denge toplumsal süreçlere -alt çevreler toplamına- uyumu ve uyumsuzluğu pekiştirmektedir (Tuncay, 2000a, s.212-214; Tuncay, 2000b, s. 244).

Sonuç olarak davranış bilimleri “toplumsal nitelikteki olay ve olguların sebep-sonuç ilişkileri” yerine doğrudan insanın davranışlarını aynı yöntemlerle incelemektedir. İnsan davranışlarının temellerinin içgüdü, güdü-dürtü, ihtiyaç, doyum gibi ana temel kavramların üzerine algılama ve güdüleme boyutlarıyla inşa edildiği görülür. İnsan tepkilerinin sinir sistemince yönetildiği, bu merkezin

de insan beyni olduğu, çok basit bir davranışın bile altında binlerce sinirsel etkinlik veya ilişkinin ölçülemeyecek kadar hızla (saniyenin milyonda biri) gerçekleştiğini görüyoruz. (Bkz. Cüceloğlu, 1992).

İnsan davranışlarının bilimsel yöntemlerle analizi sonucunda, bilim adamları iki temel paradigma belirlemiştir:

- Her insan davranışının mutlaka bir ya da birden çok nedeni vardır,
- Her insan davranışının bir yada birden çok sonucu vardır.

Bunlar ön kabullerdir. Bundan dolayı insan davranışlarında sebepsiz ya da rasgele bir davranış söz konusu değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, içsel ya da dışsal bir uyarım vardır ve gereklidir. Bu uyarıcıların mekana, uyarıcının şiddetine, bireyin algısal yetenek ve motivasyonuna, diğer bir ifadeyle bireyin içinde bulunduğu zaman ve mekan koşullarına göre davranması yani tepkide bulunması gerekmektedir. Bu olguyu biz kısaca “uygun mekan, uygun zaman ve uygun dil” prensibiyle açıklayabiliyoruz. Bu bağlamda Eroğlu akıl hastalarının bile davranışlarında belli oranda sebeplilik ve mantıklılık olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumun mantıksız gibi algılanması söz konusu olsa da “organizmanın bu eylemi genel davranış analizine ve oluşumuna” uygun olduğu kabul edilmektedir. İşte bu nedendir ki mantıklı-mantıksız, bilinçli-bilinçsiz, ahlaklı ahlaksız vb. gibi bütün davranışlar bir nedene dayanır ve bir sonucu bulunur (Bkz. Eroğlu, 1998, s. 18). Biyolojik ve psikolojik olgunlaşma sürdükçe davranışlar da hızlı bir şekilde çeşitlenir ve çoğalır. İnsana özgü, sözlü ya da sözsüz yani bedensel ve sözlere dayalı eylem ve reflekslerin tepkisel boyutlarının, yani davranışların neden oluştuğunu, yine bunların niçin ve nasıl meydana geldiğini, süreçsel analizlerini, devam çizgilerini ve sonuçlarını bilimsel verilere dayanarak ele almak, günümüzde daha da büyük bir önem arz etmektedir.

İşte bunları inceleyen davranış bilimleri, liderleri, örgütleri, kurumları, bireyi ve onu çevreleyen sistemleri, tutum ve davranışları, bütün bunların nedenlerini daha iyi anlamamızda çevreler toplamına ve alt ekolojik sisteme etki açısından, bireyin konumunu saptayabilmemize, onun ekolojik sisteme etkileri açısından irdelememize fırsat verebilecektir. Bu bağlamda insan davranışlarının sosyo-ekolojik sisteme ve değişim yönetimi olgusuna etkileri, ancak insan davranışları açısından çevre psikolojisi yaklaşımlarının bilinmesi, bu bağlamda psikolojik süreçlerin irdelenebilmesi ile mümkündür.

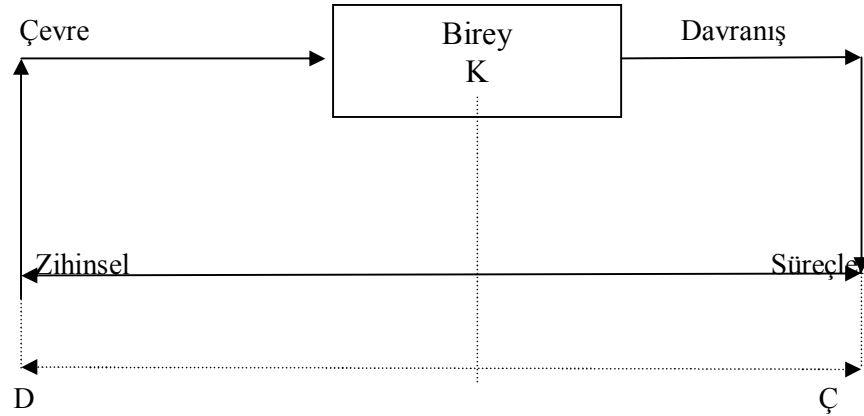
ÇEVRE PSİKOLOJİSİ VE DAVRANIŞ ÖRÜNTÜLERİ

Her bilim dalı kuramsal çalışma modellerini oluşturabilmek için kendine özgü kavramlar bulmak zorundadır. Çevre psikolojisi yaklaşık 40 yıllık bir geçmişe sahip olmasına karşın çevre psikolojisine özgü kavramların hızla ve yeniden şekillendiği görülmektedir.

Etimolojik olarak birey, grup yada topluluğu saran yani onu çevreleyen fiziksel ve coğrafik olduğu kadar kurumlar, değerler ve kültürel öğelerle birlikte sosyal konumunu “çevre” terimi açıklamaktadır. İşte çevre psikolojisi çevre terimini bu kapsamda ve daha somut biçimde kullanmaktadır. Çevre psikolojisi oluşmadan önce de psikolojide çevre terimi vardır.

Davranış bilimi içinde yer verilen davranışların açıklanmasında kişiye ve çevreye büyük önem atfedilmiştir. Bu bağlamda, bireye gerek içsel gerekse dışsal açıdan ulaşan uyarıcılar onun zihinsel süreçlerinde kademelendirilmekte; sonuçta bir eylem olarak beynin kumandası ile davranışa dönüştürülmektedir. O halde dışsal faktörler dediğimiz çevresel etkiler bireyi uyarıcı olarak etkilemekte; birey bir/binlerce davranışa doğru yönlendirilmektedir. Kısaca formüle edersek (Şekil 2) davranış, ekoloji (çevre) ve birey ilişkileri bağlamında geliştirilen yaklaşımları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Şekil 2: Bireyi Etkileyen Dışsal Faktörler (Çevresel Etkiler)

Kaynak : Dr. Suavi Tuncay, bu çalışma için geliştirildi, 2001.

Söz konusu edilen yaklaşımlar, görgül (empirik) araştırmalarla da desteklenmektedir. İnsan-Çevre ilişkileri konusunda yapılan çalışmaları kuramsal bir boyut içinde sistematize eden Levy-Leboyer (1980) özellikle çevrenin insan davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını savunan anlayışa ve düşüncelere yer vermiştir.

Kişiler arası ilişkilerin sıklığını konutların yakınlığıyla açıklayan Festinger, çalışma yerinin ve koşullarının (ısı, ışık, gürültü) performans üstünde etkili olduğunu savunan bazı endüstri psikologları mimari yapıların önemini (determinizm) benimseyen Broady, çevre yoksulluğunun çocuklarda benlik

gelişimini geciktirdiğini vurgulayan Mercer, “Suçlar ile Oturulan Semtler/Yerler” arasında ilişki kuran Newman gibi araştırmacılar; çevre ile çeşitli davranış türleri (sosyal yaşam, kolektif uğraşlar, sapmalar) arasında bir ilişkinin var olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

Aynı konuda Barker (1968) ekolojik psikoloji adı altında ve özgün bir metodoloji ile daha genel bir model sunmakta; bireyleri ve çevreyi ayrı ayrı incelemek yerine “davranışın setleri” adını verdiği araştırma konuları önermektedir (Bkz. Bilgin, 1985).

Davranış setleri, mekanda kesin sınırlama, zaman içinde belirli sürelerle ve ayrıca fiziksel ve sosyal öğelerin kültürel bir örgü içinde iç içe geçtiği bir yapıya sahip olduğu varsayılmaktadır. Örneğin, bir okul sınıfı bir hastane yada eczane, bir kahvehane veya bir futbol sahası yada sinema ile ev yada işyerleri birer davranış seti kabul edilmektedir. Bunlarda meydana gelen davranışlar birbirleriyle değiştirilemez. Burada çevre içinde yaşayanlara bir bakıma bağımlıdır. Söz konusu çevrede yaşayanlar bu dekorların özelliklerini koruyabilmek için, düzenleyici davranışlar ve etkinliklerde bulunmaktadır. Topluluğun koruduğu ve istediği bir amaç taşıyan çevre dolayısıyla bireylerin davranışlarını da etkilemektedir. Bu bağlamda bazı davranışlar güdülenmekte bazıları da dışlanmaktadır.

Diğer yandan çevre-davranış bağımlılığı katı değildir. Davranış setleri her bireyin davranış tarz ve stiline özgü bir çevre oluşturduğundan, bu bağımlılık bireyden bireye değişmektedir. Örneğin, bir kargo aracıyla özel taksi şoförü için kullanılan otoyollar farklı nitelik taşır. Ayrıca davranış setlerinin kendi arasında da ekolojik değişiklikler gösterebildiği, bazı setlerin kalabalık bazılarınınmsa تنها olduğu belirtilmelidir. Sette yer alan kişi sayısı azaldıkça bireylerin etkinliklerinin çeşitlendiği yani arttığı, yoğunlaşan setlerde ise, katılımın düştüğü ileri sürülebilir. Sonuç olarak Barker, çevreyi etkileri araştırılmak istenen nötr bir değişken olarak görmemekte; oluşturduğu ve kontrol ettiği bir anlamı olan veri olarak ele alınmaktadır (Bilgin, 1985, s.VII).

Bu açıklamalar ışığı altında konuya baktığımızda ; kamusal bilinç insan taşıma kapasitesiyle doğrudan ilgili görülmektedir.Aşırı nüfus artışı,Su ve toprak kullanımı,çölleşme,doğal kaynakların sürdürülebilir çevre olgusuyla örtüşürülebilmesi;kamusal bilinci gerekli kılmakta,birey olgusunu ve ekolojik sistemi dikkate alan değişim yönetimi olgusunu öne çıkarmaktadır (Bkz. Tuncay, 2001).Caldwell,dünyamızın karşı karşıya bulunduğu çevre krizini “akıl ve ruhun bir krizinin dışı vurumu” olarak nitelendirmektedir.Bu bağlamda,karşı karşıya olduğumuz sorunlara ilişkin bir şeyler yapabilir ve bu ömür süresi içinde olumsuzlukları tersine çevirebiliriz..Bu sorunlara ilişkin bir şeyler yapmanın anahtarı bireylerin önemli olduğunu kabul etmektir.Karşı karşıya olduğumuz çevre ve kaynak sorunlarına ve bu sorunların

çözümlerine milyarlarca bireysel faaliyet ve eylem katkıda bulunmaktadır”saptamasını yapmaktadır.(Caldwell, 2000, s.1-17).

İnsan-çevre etkileşimini esas alan çalışmaların hedefi, geleneksel insan-çevre kutuplaşmasını aşmaya yöneliktir. Bu etkileşimde insan kişiliğinin önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda farklı durumlarda ve ortamlarda insan davranışları çeşitlilik ve farklılık göstermekte, bireysel çevrenin algılanması ve bireylerin doyumunu arasında sürekli bir etkileşim bulunmakta ve bu nedenle bireyin çeşitli özelliklerinin algılama boyutlarının yani psikolojilerinin dikkate alınması gereği savunulmaktadır. (Mercer’den, aktaran Morval, 1985).

SONUÇ YERİNE

İnsan davranışlarının irdelenebilmesi için bireyin psikolojik süreçlerinin ait olduğu kültürle örtüştürülmesi gerekir. Zira, öğrenilen davranışlardan oluşan kültür, topluma yeni katılan her üye tarafından öğrenilerek sürdürülür ve bunlar duygu ve düşünce yüklüdür (Özkalp, 1998, s. 22). Maddi ve manevi öğelere sahip olan kültürün, teknolojiye yönelik üretim, teknik beceri ve yetenekler maddi öğesini; değer, inanç, yasa, gelenek, görenek ve ahlak kuralları da manevi öğeyi oluşturur (Tuncay, 2000a, s. 213). Şu halde kültür duygu ve düşüncelerimiz aynı zamanda algılama yeteneklerimizi de kapsamaktadır. Bütün bunlar iletişim ve etkileşimde dil sistemimiz içerisinde geliştirilen ve dil yapımızı güçlendiren sembollerle yapılmakta, dilimizin kavramlaştırdığı kelimelerin algılanması sonucu davranış reflekslerine dönüşmektedir. Bireyin davranışlarının altında yatan, onun hayatının akışını etkileyen bir takım psikolojik olgular ve toplumsal faktörler, onun ekolojik sisteme etkisini ya da ekolojik sistemden etkilenmesini gündeme getiriyor. Çünkü bütün toplumsal kurumlara dayalı gelişen sistemlerin kendine özgü değişik çevresi vardır. Örneğin okul-eğitim sistemine giren bireyin okulun kültürüne, iklimine, koşullarına göre davranışları beklenmektedir (Başaran, 1996, s. 14-15).

İnsan davranışlarının ekolojik sisteme etkilerinin çevre psikolojisiyle örtüştürülebilmesiyle ilgili sorun, bu boyutuyla bireyin psikolojik algılama (çevresel değerleri) ya da zihinsel sürecindeki motiflerin seçimi ve sembolleştirilmesine yönelik psikolojik örüntülerinde yatmaktadır. Bireyin uyumu ya da uyumsuzluğu, başarısı ya da başarısızlığı, yeteneği ya da yeteneksizliği, çevresel ahlakı ya da çevresel tahribatı, yansıtan çelişkilerini, yanılgılarını ya da sevgi ve coşkusunu yani bunlara bağlı gelişen davranış örüntülerini karşımıza çıkarmaktadır (Tuncay, 2000b, s. 238-239).

Sonuç olarak bireyleri doğrudan ilgilendiren “kendini gerçekleştirme, benliğin bütün yönleriyle bütünleşip gelişmesi yani oluş ve beliriş veya yapma yönelimi” olgusu psikolojinin gençlikle ilgili önemli sorunlarından birisi olarak karşımıza gelmektedir. Yapma yönelimi, bir şeyler yapma, daha iyisini başarma, rekabet etme gibi özellikleri kapsamakta; bu olguya bireyselleşme, toplumun gelişme düzeyi –burada eğitim düzeyi, aile, çevrenin önemi- gibi

pekçok sosyo- psikolojik etmen girmektedir. Aslında “yönelimin en ayırt edici özelliği; başarıya yönelik eylemde bulunma ve eylemde bulunan bireyin algıladığı dış standartlarla uyum kurma çabasıdır” (Yetim, 1993, s. 40-41).

Görüldüğü gibi değer ve değer yönelimlerine uygun geliştirilen tutumlar, “toplumun ve kültürün bireydeki yansıması olan psikolojik temsilleri oluşturan asıl öğelerdir” ve bunlar bireylerin toplum içerisindeki kendilerini konumlama, kendilerine sosyal kimlik oluşturma tarzlarını belirlemektedir (Yetim, 1993, s. 27). Bu olguyu psikolojik süreçler açısından değerlendirdiğimizde; bireyin elde ettiği konum doğrudan onların geleceklerini ilgilendiren beklentilerine uygun değer yönelimlerine ait rol beklentilerini içermektedir.

Kluckhohn ve Stoddtbeck değer yönelimlerini, bilişsel, duygusal ve yön verici ve analitik olarak ayırt edilebilen üç öğenin bağlamsal ilişkisinden kaynaklanan değerlendirici süreçlerin karmaşık, ancak kesinlikle örüntülü (sıra düzenli) ilkeler olarak tanımlamışlardır. “Değerlendirici süreçlerin bu üç öğesi insan eylem ve düşüncelerinin sürekli akışına yön ve düzen vererek insanların sorunlarına çözüm bulmalarını” sağlamaktadırlar (Yetim, 1993, s. 32).

İşte bu nedenle çevre sorunlarının çözümü, öncelikle çevre psikolojisi paradigmasından hareketle insan davranışlarının ekolojik sistemle örtüşürülmesi önceliğini gerektirmektedir. Bu bütün insanlık aleminin hedefi olması gereken “Sürdürülebilir Dünya” bilincinin de (Bkz. Erdem, 2000) temelidir. Bilişsel, duygusal ve yön verici içeriklerle donatılmış, “değerlendirici süreçlerin” ekolojik sistemde oluşabilecek ya da var olan sorunlara yönelik çözümü görüldüğü gibi anılan üç öğeye ve onların süreçsel işleyişlerine bağlıdır. Böylece, kamusal bilinci gerektiren fonksiyonel çözümsel sosyolojik süreçler, öncelikle insan eylem ve düşüncelerinin temelinde, psikolojik eğilimlerini sürekli kılan ona yön ve düzen veren sıra düzenli ilkelerin örtüşürülmesinin de yatmaktadır. Kısacası çevreye yönelik değer yönelimlerinin odağında bulunan insan; insana yönelik değer yönelimlerinin odağında bulunan birey olgusuyla örtüşen davranış örüntülerini içermektedir.

Daha kapsamlı bir analizden söz edebilmek insanın psikolojik süreçlerinin etkileşim boyutları açısından hangi çevrelerle ilişkili olduğuna dair yeni verilerin ve öngörülerin ileri sürülebilmesi için; insanı kuşatan ekolojik, teknolojik, kültürel, ekonomik, sosyal, siyasal, bilgisel ve iletişimsel alt çevrelerin irdelenmesi gerekir. Bu da yeni bir model olarak geliştirmiş olduğumuz diğer bir (Ahlak temelli Psikolojik Örüntülerin Bilgi ve İletişim Odaklı Çevre Yönetimi Politikalarına Etkileri) çalışmanın konusudur.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Say Yayınları, 6. b., İstanbul, 1997.
- ALTINKÖPRÜ , Tuncel ; Şahsiyet Analizi, Hayat Yayınları Kişisel Gelişim Psikolojisi Dizisi:4, İstanbul, 1999
- ATKINSON, Rita L., ATKINSON, Richard C., SIMITH, Edward E., BEM, Daryl J., NOLEN-HOEKSEMA, Susan, *Psikolojiye Giriş*, Çev: Yavuz ALOGAN, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999.
- BAŞARAN, İ. Ethem, Eğitim Psikolojisi, (Eğitimin Psikolojik Temelleri), Gül Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 1996.
- BİLGİN, Nuri, Çevre Psikolojisine Giriş (Jean MORVALL) Önsöz, E.Ü. Basımevi, İzmir, 1985
- CALDWELL, Lynton K., “İnsanlar ve Doğa: Genel Bir Bakış”, Çevre Bilimi, Sürdürülebilir Dünya, Çev: Ümit Erdem, Ege Üniversitesi ÇSUAM Yayınları, No:1, İzmir, 2000.
- CANMAN, Doğan, Çağdaş Personel Yönetimi, TODAİE, Yayın No:260, Ankara, 1995.
- CİNEMRE, Çetin, *Serviste Davranış*, Panel Matbaacılık, 2. baskı, İstanbul, 1999.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, 5. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, 9. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ERDEM Ümit (Editör), *Çevre Bilimi ve Sürdürülebilir Dünya*, Ege Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 1, İzmir, 2000.
- EROĞLU, Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- GÖKSU, Turgut, *Toplumsal Psikoloji*, Özen Yayıncılık, Ankara, 2000.
- IŞIK, Emre, *Beden ve Toplum Kuramı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998
- MORVAL, Jean, Çevre Psikolojisine Giriş, Çev: Nuri Bilgin, E.Ü. Basımevi, İzmir, 1985
- ÖZKALP, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 9. Baskı, Eskişehir, 1998.
- TUNCAY, Suavi (b), “Türkiye’de Gençlik Sorunlarının Psikolojik Boyutu”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2000.

Suavi TUNCAY

TUNCAY, Suavi (a), “Sanat, Kùltür ve İletifimin Sosyal Dokunun Oluşumuna Katkısı”, *Türk Dũnyası Araştırmaları*, Sayı : 124, Őubat 2000

TUNCAY Suavi, “Psychology of Environment and Public Consciousness” Prof. Abdul Khakee Başkanlığında İsveç UMEA UNIVERSITET Yayınları, 2001.

USAL, Alparslan-KUŞLUVAN Zeynep, *Davranış Bilimleri (Sosyal Psikoloji)*, Barış Yayınları, İzmir, 2000

YETİM, Ünsal, “Değer ve Değer Yönelimleri Kavramlarına Toplu Bakış” Psikoloji Seminer, Sayı: 10, E. Ü. Ed. Fak. Yayınları, İzmir, 1993.